

**INGLIZ VA O‘ZBEK BADIY NARRATIVLARIDA TEMPORAL-
ASPEKTUAL KATEGORIYALARNING MATN HOSIL QILUVCHI FUNKSIYASI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20693626>

Berdiyeva G.N.

PhD., English Teacher, SamSIFL.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek badiiy narrativlarida temporal-aspektual kategoriyalarning matn hosil qiluvchi funksiyalari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi temporal va aspektual birliklarning matn kohezivligini ta’minlash, voqealar rivojini tashkil etish hamda narrativ diskursning semantik yaxlitligini shakllantirishdagi rolini aniqlashdan iboratdir.*

Kalit so‘zlar: *temporal kategoriya, aspektual kategoriya, narrativ diskurs, matn kohezivligi, narrativ ketma-ketlik, diskursiv funksiya, badiiy matn, temporal-aspektual semantika, ingliz tili, o‘zbek tili.*

Abstract: *This article presents a comparative analysis of the text-forming functions of temporal-aspectual categories in English and Uzbek literary narratives. The main aim of the study is to determine the role of temporal and aspectual units in ensuring textual cohesion, organizing the development of events, and forming the semantic integrity of narrative discourse.*

Keywords: *temporal category, aspectual category, narrative discourse, textual cohesion, narrative sequence, discourse function, literary text, temporal-aspectual semantics, English language, Uzbek language.*

Аннотация: *В данной статье проводится сопоставительный анализ текстообразующих функций темпоральных и аспектуальных категорий в художественных нарративах английского и узбекского языков. Основной целью исследования является выявление роли темпоральных и аспектуальных единиц в обеспечении когезии текста, организации развития событий и формировании семантической целостности нарративного дискурса.*

Ключевые слова: *темпоральная категория, аспектуальная категория, нарративный дискурс, когезия текста, нарративная последовательность, дискурсивная функция, художественный текст, темпорально-аспектуальная семантика, английский язык, узбекский язык.*

Zamonaviy tilshunoslikda matn va diskurs masalalariga bo‘lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, narrativ diskursning lingvistik mexanizmlarini o‘rganish matnning mazmuniy va strukturaviy tashkil etilish qonuniyatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Har qanday narrativ matn voqealar tizimidan iborat bo‘lib, mazkur voqealar ma’lum

vaqt doirasida rivojlanadi. Shu sababli vaqt va aspekt kategoriyalari narrativ tuzilmaning ajralmas komponentlari hisoblanadi.

Temporal kategoriya voqealarning vaqtga nisbatan joylashuvini ifodalasa, aspektual kategoriya harakatning ichki kechish xususiyatlarini, ya'ni uning davomiyligi, tugallanganligi yoki takrorlanuvchanligini aks ettiradi. Ushbu kategoriyalar badiiy matnlarda voqealar rivojini tashkil etish, qahramonlar harakatlarini tasvirlash va matn kohezivligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Narrativ matnlarda temporal va aspektual vositalar o'quvchiga voqealar ketma-ketligini anglash, markaziy va ikkinchi darajali hodisalarni ajratish hamda matnning umumiy mazmunini idrok etish imkonini beradi. Shu bois temporal-aspektual kategoriyalarni matn hosil qiluvchi vositalar sifatida o'rganish nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslikda matn hosil bo'lishi jarayoni ko'plab grammatik va semantik vositalarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ushbu vositalar orasida temporal va aspektual birliklar alohida o'rin egallaydi.

Temporal birliklar voqealarning vaqt bo'yicha joylashuvini ko'rsatadi va ular o'rtasidagi ketma-ketlikni ta'minlaydi. Aspektual birliklar esa voqealarning ichki tuzilishini ifodalab, harakatning davom etishi yoki yakunlanganligi haqida ma'lumot beradi.

Masalan, ingliz tilidagi quyidagi parcha temporal-aspektual vositalarning matn hosil qiluvchi rolini yaqqol ko'rsatadi: John opened the window. He was looking outside when he noticed a stranger approaching the house.

Bu misolda opened fe'li voqeani yakunlangan harakat sifatida ifodalasa, was looking shakli davom etayotgan fon harakatini tasvirlaydi. Natijada voqealar o'rtasidagi semantik munosabat aniq shakllanadi.

O'zbek tilida ham shunga o'xshash holat kuzatiladi: "Jahongir derazani ochdi. U tashqariga qarab turganida notanish bir kishini ko'rib qoldi."

Mazkur misolda ham asosiy voqea va fon harakati temporal-aspektual vositalar yordamida ajratib ko'rsatilgan.

Demak, temporal-aspektual kategoriyalar matnning ichki strukturasini tashkil etuvchi muhim vositalar sifatida namoyon bo'ladi.

Narrativ diskursning asosiy belgilaridan biri voqealarning ketma-ket rivojlanishidir. O'quvchi hikoya mazmunini anglash uchun voqealarning qaysi tartibda sodir bo'lganligini bilishi zarur.

Temporal birliklar voqealarning ketma-ketligini tashkil etuvchi asosiy vositalar hisoblanadi. Ingliz tilida bunday vazifani zamon shakllari, temporal ravishlar va bog'lovchilar bajaradi. Masalan: Then, after a few minutes, suddenly, later, eventually. Ushbu birliklar voqealarning vaqt bo'yicha joylashuvini aniq ko'rsatadi.

O'zbek tilida esa: keyin, so'ng, birdan, oradan vaqt o'tib, nihoyat kabi birliklar voqealar rivojining izchilligini ta'minlaydi.

Aspektual vositalar esa voqealarning qanday kechayotganligini ko'rsatadi. Perfective shakllar odatda narrativning asosiy voqealar chizig'ini tashkil etsa, imperfective shakllar fon ma'lumotlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Shu tariqa temporal va aspektual birliklar o'zaro hamkorlikda narrativ ketma-ketlikni shakllantiradi hamda matnning semantik yaxlitligini ta'minlaydi. Voqealar foni va markaziy harakatlar munosabatida temporal-aspektual kategoriyalarning o'rni

Narrativ diskursning muhim xususiyatlaridan biri voqealarning turli darajalarda tashkil etilishidir. Badiiy matnlarda ayrim voqealar syujet rivoji uchun markaziy ahamiyatga ega bo'lsa, boshqalari fon vazifasini bajaradi. Temporal-aspektual vositalar ushbu ikki qatlamni ajratib ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Tilshunoslikda markaziy voqealar (foreground events) syujet rivojiga bevosita ta'sir qiluvchi hodisalar sifatida talqin qilinadi. Fon voqealari (background events) esa asosiy harakat sodir bo'layotgan vaziyatni, muhitni yoki sharoitni tasvirlaydi.

Ingliz tilida markaziy voqealar ko'pincha Past Simple shakli orqali ifodalanadi: He entered the room, sat down and opened the letter.

Bu gapda voqealar syujet rivojini ta'minlaydigan asosiy harakatlar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Fon voqealari esa odatda Past Continuous yordamida ifodalanadi: The rain was falling heavily while he was walking home.

Bu yerda yomg'ir yog'ishi va yurish jarayoni fon vazifasini bajaradi.

O'zbek tilida ham shunga o'xshash hodisa kuzatiladi: "U xonaga kirdi, kursiga o'tirdi va maktubni ochdi."

Bu harakatlar voqealar rivojining asosiy chizig'ini tashkil etadi.

Fon tasviri esa quyidagicha ifodalanishi mumkin: "Yomg'ir yog'ayotgan edi, shamol esa tobora kuchayib borardi."

Mazkur birliklar syujetning fon qismini shakllantiradi.

Demak, temporal-aspektual kategoriyalar voqealarning narrativ iyerarxiyasini tashkil qilishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Temporal va aspektual birliklar faqat grammatik ma'nolarni ifodalash bilan cheklanmaydi. Ular diskursning tashkil etilishida ham muhim funksiyalarni bajaradi.

Birinchi navbatda, temporal-aspektual vositalar matn kohezivligini ta'minlaydi. Voqealar o'rtasidagi vaqt munosabatlari aniq ifodalanganida matnning yaxlitligi va tushunariligi ortadi. Masalan: First he looked around. Then he approached the door. Finally he entered the building.

Bu matnda temporal markerlar voqealar zanjirini izchil ravishda bog'lab turadi. O'zbek tilida: "Avval u atrofqa qaradi. Keyin eshik tomon yurdi. Nihoyat binoga kirdi."

Bu yerda ham temporal birliklar matnning kohezivligini ta'minlamoqda.

Ikkinchidan, temporal-aspektual vositalar matnning informatsion strukturasini tashkil qiladi. Muallif qaysi voqeani muhim deb hisoblasa, uni perfective shakllar orqali ta'kidlaydi. Ikkinchi darajali voqealar esa imperfective yoki progressiv vositalar yordamida beriladi.

Uchinchidan, temporal-aspektual vositalar matnda dinamizm yaratadi. Harakatning davomiyligi yoki tezkor sodir bo'lishi haqidagi ma'lumotlar o'quvchining voqealarni jonli tasavvur qilishiga yordam beradi.

To'rtinchidan, ushbu birliklar voqealar orasidagi sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga xizmat qiladi. Chunki voqealarning qaysi biri avval, qaysi biri keyin sodir bo'lganligini aniqlash syujet mantiqini anglash uchun zarurdir.

Shunday qilib, temporal-aspektual vositalar narrativ diskursning semantik, strukturaviy va pragmatik tashkil etilishida muhim o'rin egallaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida narrativ diskursning asosiy voqealar chizig'i ko'pincha Past Simple shakllari yordamida tashkil etiladi. Fon ma'lumotlari esa Past Continuous va Perfect shakllar orqali ifodalanadi. Masalan: She opened the door and entered the room. The children were playing near the fireplace.

Bu misolda birinchi gap markaziy voqeani, ikkinchi gap esa fon tasvirini ifodalaydi.

O'zbek tilida esa asosiy voqealar ko'pincha aniq o'tgan zamon shakllari yordamida beriladi: "U eshikni ochdi va ichkariga kirdi."

Fon tasviri esa quyidagi vositalar orqali ifodalanishi mumkin: "Bolalar kamin yonida o'ynab o'tirgan edi."

Qiyosiy tahlillar natijasida ingliz tilida aspektual ma'nolarning grammatiklashuv darajasi yuqori ekanligi aniqlandi. O'zbek tilida esa aspektual ma'nolar grammatik vositalar bilan bir qatorda leksik va kontekstual birliklar orqali ham ifodalanadi.

Shuningdek, har ikkala tilda temporal markerlarning matn hosil qiluvchi funksiyasi yuqori darajada ekanligi kuzatildi. Voqealar ketma-ketligi va syujet rivoji aynan ushbu vositalar orqali tashkil etiladi.

Aniqlanishicha, temporal kategoriyalar voqealar ketma-ketligini tashkil etish, matn kohezivligini ta'minlash va syujetning vaqt strukturasi shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Aspektual kategoriyalar esa voqealarning ichki rivojlanish xarakterini ifodalash, markaziy va fon harakatlarni ajratish hamda narrativ tasvirning dinamikligini oshirishga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlillar ingliz va o'zbek tillarida temporal-aspektual kategoriyalarning umumiy funksional xususiyatlari mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, ularning grammatik va diskursiv realizatsiyasida til tizimiga xos bo'lgan farqlar ham kuzatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Chatman S. Story and Discourse. – New York: Cornell University Press, 1978.
2. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008.
3. Hopper P.J. Tense-Aspect in Discourse. – Amsterdam: John Benjamins, 1982.
4. Genette G. Narrative Discourse. – Ithaca: Cornell University Press, 1980.
5. Karbozova G., Ochilova M. Pragmatic competence in teacher-student power relations //Transforming Education Through Scientific Discovery. – 2026. – P. 15-19.
6. Ochilova M. Pragmatik bilimlarni shakllantirishda lingvistik va ekstralingvistik omillarning kumulyativ integratsiyasi //Инновационные методики в обучении иностранным языкам: глобальные тенденции и опыт университетов шёлкового пути. – 2026. – Т. 1. – С. 1240-1242.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Sangzor, 2006.

8. Smith C. The Parameter of Aspect. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997.
9. Toolan M. Narrative: A Critical Linguistic Introduction. – London: Routledge, 2001.